Olga Lachowska

Adam Feliks Próchnik urodził się 21 sierpnia 1892 roku we Lwowie. Oficjalnie był synem Izydora Próchnika i Felicji Próchnik z domu Nossig. Jednak wśród osób związanych z międzywojenną PPS było wiadomo, że był on naturalnym synem Felicji Nossig-Próchnik i Ignacego Daszyńskiego. Matka Adama Próchnika Felicja pochodziła ze starej szanowanej rodziny lwowskiej żydowskiego pochodzenia. Miała dwie siostry Helenę i Emilię oraz brata Alfreda, który wyróżniał się jako niezwykle utalentowany człowiek. Był on poetą, dramaturgiem, powieściopisarzem, krytykiem literackim, socjologiem, ekonomistą, działaczem politycznym oraz społecznym. Jego starsza siostra Felicja, również była wyróżniającą się indywidualnością życia lwowskiego. Gdy miała 25 lat wyszła za mąż za urzędnika Banku Włościańskiego, syna handlarza mlekiem, Izydora Próchnika. Matka Adama Próchnika, Felicja, była inicjatorką powstania towarzystwa „Czytelnia Naukowa", który skupiał studentów i absolwentów polskich i austriackich uczelni.
W 1900 roku przeniosła się wraz z synem Adamem do Paryża, skąd dwa lata później powróciła do Lwowa. Powrót był wymuszony koniecznością rozpoczęcia edukacji szkolnej przez dziesięcioletniego wówczas Adama. We wrześniu 1903 roku Adam Próchnik rozpoczął naukę w filii III Cesarsko-Królewskiego Gimnazjum im. Franciszka Józefa, przemianowanego później na VII Gimnazjum, które przybrało imię Tadeusza Kościuszki. Tam w osiem lat później zdał egzamin maturalny. Warunki nauczania polskiej młodzieży w Galicji, choć przedstawiały się dość korzystnie w porównaniu z innymi zaborami, to i tak były dalekie od ideału. Próchnik pisał, że kształcenie odbywało się „w ciasnych ramach programów szkolnych, którym przyświecał naczelny cel wychowania państwu urzędników" i właściwie tylko dzięki „inicjatywie nauczycieli wychodzono poza te granice". Pomimo wielu znakomitych nauczycieli większy wpływ na kształtowanie się osobowości Próchnika wywarło środowisko lwowskie, a zwłaszcza krąg przyjaciół jego matki, która prowadziła ożywioną działalność społeczną i dziennikarską. To wszystko powodowało, że przez dom Próchników przewijały się dziesiątki ludzi. Dla młodych gimnazjalistów, którzy chłonęli nastroje, inspirowało ich to do naśladowania oraz tworzenia młodzieżowych kół samokształceniowych. Sam Próchnik pisał, że wyrósł w środowisku socjalistycznym.
W 1906 roku młody Adam wstąpił do tajnej organizacji Lwowskiej Grupy „Promienistych", głoszącej poglądy socjalistyczne. Zebrania miały charakter dyskusji, uczestnicy prezentowali referaty i koreferaty. Młody Próchnik wykazujący cechy przywódcze wysunął się na czoło lwowskiej grupy. W styczniu 1908 roku zadebiutował na łamach „Promienia", pisma wydawanego przez tę organizację. Autor pragnął przybliżyć czytelnikom najnowszą historię Polski, ujawniając przy tym swoje zainteresowania. Uważał, że polska młodzież ma ograniczone możliwości śledzenia historycznych nowości wydawniczych i wnioskował o systematyczne omawianie ich na łamach „Promienia". Ten pomysł się spodobał, a sam Próchnik stał się autorem tych tekstów, przy tym ujawnił swój talent pisarski. Podobnie jak większość młodych, był zafascynowany Piłsudskim i Daszyńskim, co znalazło odbicie w jego artykułach.
W roku 1908 w atmosferze kryzysu politycznego w Europie wywołanego aneksją Bośni i Hercegowiny przez Austrię, co groziło wybuchem wojny austriacko-rosyjskiej, Próchnik wstąpił do nowopowstałego we Lwowie Związku Walki Czynnej, a w 1910 roku przystąpił do legalnego Związku Strzeleckiego. Po zdaniu matury z wynikiem dobrym podjął studia historyczne na Uniwersytecie Lwowskim, który wtedy nosił nazwę - Cesarsko-Królewski Uniwersytet im.

Franciszka Józefa I. Próchnika na te studia zachęcił szczególnie Szymon Askenazy i jago słynna już wtedy „szkoła Askenazego". Był w dużym stopniu pod jego wpływem. Próchnik był studentem zaangażowanym w życie społeczne, należał do stowarzyszenia „Życie", wywodzącego się z „Promienistych". Eksponowano w nim szczególnie kwestię odzyskania niepodległości przez Polskę. W 1912 roku stanął na czele nowego komitetu centralnego organizacji Związku Organizacji Polskiej Młodzieży Socjalistyczno-Rewolucyjnej „Promień", jednocześnie objął obowiązki wiceprezesa lwowskiego koła filareckiego „Życia". W 1913 roku Próchnik wspólnie z kolegami z organizacji wydali jednodniówkę „Młoda Myśl", w której pisał o konieczności odzyskania niepodległości przez Polskę. Kilka dni po wybuchu I wojny światowej (2 sierpnia 1914 roku) Próchnik został powołany do wojska i skierowany do oddziałów austriackich stacjonujących w Karpatach. Czas wolny poświęcał na czytanie lektur do przygotowywanej pracy doktorskiej. W 1917 roku został skierowany do kancelarii w Lwowskiej Komendzie Placu, co pozwoliło mu wznowić studia na uniwersytecie. Na jesieni 1917 roku złożył egzaminy i na podstawie pracy „Demokracja kościuszkowska" uzyskał stopień doktora. Niedługo potem, bo 10 listopada 1917 roku ożenił się z 20- letnią Jadwigą Gorzycką. Po uzyskaniu doktoratu nawiązał współpracę z kwartalnikiem „Historycznym", zaczął od pisania omówień i recenzji książkowych. Za debiut naukowy Próchnika należy uznać recenzję młodzieńczej pracy Hipolita Grynwassera „Demokracja szlachecka 1795-1831. Studium historyczno-krytyczne".

W 1920 roku opublikował swoją książkę „Demokracja kościuszkowska", zainteresowanie tym tematem miało nie tylko podłoże naukowe, decydowały również względy ideowe i polityczne. Próchnik pełniąc służbę wojskową dostrzegał potrzebę upowszechniania oświaty w wojsku. Pod koniec 1918 roku Próchnik został wydelegowany przez POW do Warszawy z zadaniem przewiezienia zdobytych przez organizację „Wolność" pieniędzy. W trakcie tego wyjazdu dowiedział się, że w Piotrkowie utworzono w 1867 roku główną składnicę akt byłej cesarskiej guberni, której zgromadzono bogate zbiory dokumentów policyjnych dotyczących między innymi ruchu robotniczego w Królestwie Polskim. Wywołało to żywe zainteresowanie Próchnika. Archiwum to zostało częściowo splądrowane na przełomie lat 1915-1916, akta były przez miejscową ludność dowolnie wykorzystywane, na przykład jako papier do pakowania, dopiero potem zostały zabezpieczone.

Gdy Próchnik przybył do Piotrkowa, spotkał się z Wacławem Studnickim, który pełnił tam obowiązki kierownika, umożliwił on Próchnikowi wgląd w zbiory. Jednocześnie zwierzył się mu, że poszukuje odpowiednio wykształconych pracowników i napomknął, iż zamierza w przyszłości opuścić Piotrków. Wtedy Próchnik wpadł na pomysł przeniesienia się do Piotrkowa; bogactwo niewykorzystanych dotychczas zbiorów było bardzo kuszące dla młodego badacza. Do podjęcia tej decyzji skłoniła go także trudna sytuacja kadrowa w byłym zaborze rosyjskim. Pracę w Piotrkowie miał rozpocząć 1 lutego 1919 roku, jednak toczące się walki polsko-ukraińskie uniemożliwiły mu to i pracę rozpoczął od wiosny 1919 roku. Piotrków w zaborze rosyjskim pełnił bardzo ważną funkcję centrum najbogatszej guberni Królestwa Polskiego. Po odzyskaniu niepodległości wraz z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego, stracił na znaczeniu na rzecz Łodzi jako nowej stolicy województwa. Wyróżniał się jednak życiem społecznym i politycznym. Intensywnie tutaj rozwijał się ruch robotniczy o silnych tendencjach radykalnych i lewicowych. Dla Próchnika było to więc miasto podwójnie atrakcyjne. Już po kilku tygodniach zaczął dominować w piotrkowskim środowisku socjalistycznym.

W marcu 1920 roku objął funkcję przewodniczącego Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS. Reprezentował partie w Radzie i Zarządzie Miejskim, występował jako delegat organizacji

piotrkowskiej na I Zjeździe Kulturalno-Oświatowym PPS. Wiele wysiłku wkładał w pracę oświatową. Przy klubie zorganizowano bibliotekę i czytelnię prasy robotniczej. Wykorzystując doświadczenia przy tworzeniu biblioteki robotniczej, Próchnik doprowadził do powstania w Piotrkowie Publicznej Biblioteki Miejskiej, którą też kierował. Z działalnością partyjną wiązał się udział Próchnika w organizowaniu Powiatowej Kasy Chorych w Piotrkowie w 1922 roku, co dzięki niemu się udało. Działał również w takich organizacjach jak piotrkowski OKR, piotrkowski komitet plebiscytowy, Komitet Robotniczy Obrony Niepodległości, przejął kierownictwo wydziału szkolnictwa i oświaty pozaszkolnej, był zainteresowany działalnością oświatową, aby jak najszybciej zająć się problemem likwidacji analfabetyzmu. Pracę w archiwum piotrkowskim przez cały czas Próchnik musiał godzić z działalnością partyjną, praca w Zarządzie Miejskim i Radzie Miasta. Po przyjeździe do Piotrkowa nie układało się dobrze. Zamieszkał wspólnie z matką i żoną Jadwigą w dwupokojowym mieszkaniu w oficynie przy ul. Bykowskiej, później Piłsudskiego 55. Tam właśnie 12 maja 1919 roku urodziła się pierwsza córka Próchnika, Halszka Kazimiera, przyszła żona wybitnego reżysera filmowego Andrzeja Munka.
Żona Jadwiga nawykła do życia w dużym mieście i nalegała na powrót do Lwowa lub przeprowadzkę do Warszawy. Piotrków był wtedy miastem prowincjonalnym. Próchnik uważał, że w Piotrkowie jest wiele do zrobienia i nie zamierzał go opuścić. Prawdopodobnie spór ten był jednym z powodów rozwodu.
W czerwcu 1925 roku zawarł drugi związek małżeński z 25-letnią Józefą Sawicką. Miał z nią syna Ryszarda Henryka, który zginął w powstaniu warszawskim.
W kwietniu 1919 roku Wacław Studnicki, który pełnił funkcję dyrektora archiwum został przeniesiony do Wilna. Całą organizację archiwum piotrkowskie zawdzięcza Próchnikowi, który rozpoczął pracę od ściągania archiwaliów od osób prywatnych, urzędów i instytucji. Miał tylko jednego pracownika - Józefę Sawicką, a po 1925 roku Ignacego Świątkowskiego. Zwierzchnicy oceniali go pozytywnie, niepokoiła ich jedynie jego działalność polityczna, co wzmogło się po przewrocie majowym. Coraz wyraźniejsza niechęć do Piłsudskiego była najprawdopodobniej powodem zdjęcia go ze stanowiska dyrektora archiwum i przeniesienia go na etat archiwisty decyzją z 9 lutego 1927 roku. Poza archiwum pracował także jako nauczyciel, prowadził lekcje na kursach dla dorosłych, uczył historii w Miejskiej Szkole Handlowej, w Gimnazjum Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskiego Szkół Średnich, 1923 roku. Był niezwykle cenionym i lubianym nauczycielem.
Działalności społeczno-politycznej do 1926 roku poświęcał najwięcej czasu, później zaczął więcej pisać. Jego zainteresowania naukowe można podzielić na trzy grupy: insurekcja kościuszkowska, rewolucja francuska, studia z historii polskiego ruchu robotniczego i dzieje II Rzeczypospolitej. Próchnik stał się działaczem socjalistycznym w skali krajowej z chwilą uzyskania mandatu poselskiego z ramienia PPS do Sejmu Rzeczpospolitej Polskiej II kadencji w latach 1928-1933. Aktywność Pruchnika jako posła i zaangażowanie w związkowym ruchu nauczycielskim nie wpłynęły na zaniechanie jego działalności w Piotrkowie, nadal pełnił obowiązki przewodniczącego Rady Miejskiej, brał udział w pracy partyjnej w związkach zawodowych i w ruchu społeczno-oświatowym miasta.
Kadencja ówczesnego sejmu, mimo że do jej końca pozostało jeszcze trzy lata, została przerwana przez prezydenta Ignacego Mościckiego, który dnia 29 sierpnia 1930 roku działając w porozumieniu z Piłsudskim, podjął decyzję o rozwiązaniu obu izb parlamentu. Swą decyzję tłumaczył przekonaniem o niemożności przeprowadzenia w sejmie o takim składzie naprawy ustroju. Wprawdzie rozpisano nowe wybory parlamentu na 16 listopada 1930 roku, ale już we wrześniu rozpoczęły się represje na działaczach ugrupowań opozycyjnych. Najgroźniejszych

według Piłsudskiego osadzono w twierdzy w Brześciu. Próchnika też spotkały represje, najlżejsze ze stosowanych wówczas, a mianowicie służbowe przeniesienie do Poznania. Dnia 3 września 1930 roku Próchnik dostał wiadomość, że został przeniesiony do pracy w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Ponieważ czuł się obco w nowym mieście rzucił się w wir pracy w archiwum. Korzystając z dostępu materiałów archiwalnych pisał rozprawy historyczne. Pragnął jednak powrócić do Piotrkowa lub przenieść się do Warszawy do Archiwum Akt Dawnych. Czekając na decyzję Próchnik pracował naukowo, w Poznaniu powstał trzyczęściowy artykuł o poznańskiej radzie robotniczo-żołnierskiej, ponadto prowadził rozległą kwerendę, gromadził materiały równocześnie do kilku artykułów związanych z propagandą idei socjalistycznych w zaborze pruskim oraz zajął się opracowaniem monograficznym poznańskich procesów politycznych z lat 1881-1891.
1 kwietnia 1931 roku Próchnik podjął pracę w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Po przeniesieniu do stolicy zyskał większe możliwości działania, trafił do środowiska bliskiego mu ideowo, mianowicie na Żoliborz, a dokładniej w tą część dzielnicy, którą administrowała Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa. Od stycznia 1932 roku pełnił obowiązki wiceprezesa oraz kierownika oświaty i kultury. Był inicjatorem powstania Wolnej Wszechnicy Robotniczej, która spełniała rolę uniwersytetu na Żoliborzu. Od grudnia 1936 roku do kwietnia 1937 roku prowadził kursy uspołecznienia ogólnego „Drogowskazy", inicjował powstanie Warszawskiej Spółdzielni Księgarskiej.
Życie prywatne Próchnika niestety nie było sielankowe. W styczniu 1935 roku po kilkumiesięcznej ciężkiej chorobie zmarła jego żona Józefa. Był to ogromny cios dla Próchnika, został z szesnastoletnią córką Halszką, ośmioletnim synem Ryszardem i osiemdziesięcioletnią matką Felicją. Śmierć żony zbiegła się z innym przykrym wydarzeniem, a mianowicie Wacławowi Tokarzowi nie udało się doprowadzić do kolokwium habilitacyjnego Próchnika na Uniwersytecie Warszawskim.
Pod koniec 1935 roku ożenił się po raz trzeci z Ireną Gomólińską, nauczycielką w szkołach wieczorowych. Zdecydował się na małżeństwo chcąc zapewnić opiekę synowi i matce. Jednak był to związek niezbyt udany, mimo zbliżonych zainteresowań.
W latach 1937-1939 słabnie działalność Próchnika w PPS. Aktywniej działa w samorządzie miejskim. W swej działalności w Radzie Miejskiej koncentrował się na sprawach oświaty, kultury, opieki społecznej i szpitalnictwa. Kładł nacisk na budowę nowych przedszkoli, szkół i klubów oświatowych, rozbudowę sieci czytelni prasy, punktów bibliotecznych i wypożyczalni dzielnicowych, z jego inicjatywy podjęto uchwałę o budowie szkoły spółdzielczej im. Romualda Mielczarskiego. Niestety wojna nie pozwoliła na realizację tych planów.
W czasie wojny Próchnik nie zaniechał działalności naukowej. Na podstawie materiałów zebranych jeszcze przed wojną zaczął pisać obszerne studium, którego niestety nie zdążył ukończyć. Praca ta była jednak na tyle zaawansowana, że została wydana w 1958 roku w formie książki pod tytułem „Stronnictwo polityczne Wielkiej Rewolucji Francuskiej". Jego nagła i niespodziewana śmierć 22 maja 1942 roku, spowodowana atakiem serca przerwała negocjacje połączenia PPS-WRN.
Został pochowany na Cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym w Warszawie. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Niepodległości, trzykrotnie Krzyżem Walecznych, Orderem Krzyża Grunwaldu I klasy, Krzyżem POW oraz Krzyżem Obrony Lwowa.

Olga Lachowska, *studentka Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego Filii w Piotrkowie Trybunalskim*

W dniu 29 września 2012 r., w siedzibie Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego Filii w Piotrkowie Trybunalskim odbyła się konferencja naukowa „Polska Partia Socjalistyczna a parlamentaryzm II RP”. Drukowany materiał stanowi skrót wygłoszonego referatu.